

Consultatieverslag Mens & Maatschappij

Voorliggend consultatieverslag hoort bij de bijgestelde conceptvisie op het leergebied Mens & Maatschappij. Dit verslag is bedoeld om u mee te nemen in de keuzes die ontwikkelteam Mens & Maatschappij heeft gemaakt in het herzien van de conceptvisie op basis van de feedback die het team heeft ontvangen.

Samenvatting

In maart 2018 zijn 9 ontwikkelteams met daarin leraren en schoolleiders uit het primair en voortgezet onderwijs begonnen met de ontwikkeling van bouwstenen voor de leergebieden Nederlands, Engels/Moderne vreemde talen, Rekenen & Wiskunde, Digitale geletterdheid, Burgerschap, Bewegen & Sport, Kunst & Cultuur, Mens & Maatschappij en Mens & Natuur. Deze vormen de basis voor de herziening van kerndoelen en eindtermen. De ontwikkelteams komen dit jaar vier keer bij elkaar in ontwikkelsessies van drie opeenvolgende dagen. Na elke sessie delen de teams de tussenproducten met betrokkenen om de inbreng en reacties te verzamelen, zodat zij op basis daarvan hun product verder kunnen ontwikkelen en aanscherpen.¹ Het eerste tussenproduct 'de conceptvisie' van elk leergebied is op 26 maart 2018 gepubliceerd. Het stond voor iedereen open om te reageren op de tussenproducten. Dit consultatieverslag beschrijft op hoofdlijnen het verloop van dit consultatieproces voor Mens & Maatschappij, de inbreng die het heeft opgeleverd en de manier waarop deze is benut om de conceptvisie aan te passen. Dit verslag is bedoeld om u mee te nemen in de keuzes die zijn gemaakt in het herzien van de conceptvisie. De conceptvisie wordt pas definitief vastgesteld aan het eind van het ontwikkelproces, omdat ook volgende stappen nog van invloed kunnen zijn op de uiteindelijke visie.

Het ontwikkelteam Mens & Maatschappij heeft het tussenproduct 'conceptvisie leergebied Mens & Maatschappij', gepubliceerd waarna er gelegenheid was voor een publieke consultatie tussen 26 maart en 25 april 2018. In deze periode hebben diverse partijen bijeenkomsten georganiseerd waarbij de leden van de ontwikkelteams in gesprek zijn gegaan over de conceptvisie van het leergebied Mens & Maatschappij. Veel van deze bijeenkomsten hebben geleid tot schriftelijke inbreng die breed gedeeld kon worden in het team. Het ontwikkelteam heeft in totaal 78 schriftelijke reacties ontvangen van tal van verschillende partijen, van vakverenigingen tot wetenschap en van ontwikkelscholen tot leerlingen en maatschappelijke organisaties. De inbreng is verzameld en individueel geanalyseerd door ontwikkelteamleden. Vervolgens zijn zij binnen hun ontwikkelteam in gesprek gegaan over de bespreekpunten die uit de consultatiefase naar voren zijn gekomen (aan de hand van hun individuele- en teamanalyse) om de conceptvisie te herzien. In totaal zijn er 781 individuele reacties ontvangen voor alle leergebieden. Voor een overzicht van feedbackgevers, zie: <https://curriculum.nu/actueel/feedback-mens-maatschappij/>.

In de bijlage vindt u de algemene informatie over de inrichting van het consultatieproces, we lichten nu toe voor welke onderdelen er in het veld veel steun is, welke punten naar aanleiding van de feedback zijn aangepast en welke overwegingen

¹ <https://curriculum.nu/ontwikkelproces/>

hierbij beslissend zijn geweest. Ook geven we aan welke punten het ontwikkelteam mee zal nemen in de ontwikkeling van de *grote opdrachten* en van de *bouwstenen* van kennis en vaardigheden voor de verschillende bouwen/fases in het onderwijs.

1. Aanpassing tussenproduct conceptvisie

In dit consultatieverslag neemt het ontwikkelteam Mens & Maatschappij (M&M) u mee in de verwerking van de binnengekomen feedback n.a.v. onze consultatievragen. In dit consultatieverslag lichten we onze afwegingen toe en willen we ons verantwoorden naar alle personen en organisaties die ons rijkelijk van feedback hebben voorzien (via het feedbackformulier, ingezonden brieven en/of via de M&M ontwikkelscholen).

Na het verschijnen van onze concept visie hebben wij de volgende consultatievragen voorgelegd:

1. Wordt met deze conceptvisie M&M een voldoende eerste aanzet gegeven om tegemoet te komen aan de doelen en uitgangspunten van Curriculum.nu? Het betreft met name: toekomstgericht onderwijs; de leerling centraal; balans in de drie hoofddoelen van onderwijs; bevordering van de samenhang en het verbeteren van een doorlopende leerlijn.
2. In hoeverre herkennen (po-, vo- en so-)scholen zich in deze conceptvisie? Zo niet; wat moet er gebeuren willen zij zich er alsnog in herkennen?
3. Kunnen zowel scholen die opteren voor een leergebied M&M als scholen die opteren voor afzonderlijke M&M-vakken voldoende uit de voeten met de richting die aangegeven wordt? Zo niet; wat moet er gebeuren willen zij er alsnog mee uit de voeten kunnen?
4. In hoeverre worden de eerste ideeën over samenhang (binnen M&M en tussen M&M en andere leergebieden en vakken) onderschreven? Indien aan de orde; wat moet er gebeuren om die ideeën alsnog te kunnen onderschrijven?
5. Zijn in de conceptvisie voldoende waarborgen ingebouwd om eventuele overlappendheid binnen M&M te voorkomen? Indien aan de orde; wat moet er gebeuren om die waarborg te bewerkstelligen?

Het ontwikkelteam heeft 78 reacties ontvangen (organisaties, personen en scholen) op onze conceptvisie. Het ontwikkelteam Mens & Maatschappij heeft deze feedback gelezen en gewaardeerd en op basis hiervan zijn de meest relevante aspecten geselecteerd (met behulp van een Excelbestand). Daarna is het ontwikkelteam aan de slag gegaan met het verwerken van deze gegevens. Verschillende punten werden door meerdere partijen genoemd. Deze punten hebben dan ook de nodige aandacht gekregen. Bij het duiden en verwerken van de feedback zijn de aspecten relevantie, inhoud en positie van het leergebied nadrukkelijk aan de orde gekomen. In dit consultatieverslag zijn de belangrijkste aandachtspunten uit de feedbackronde geclusterd en is er per cluster een toelichting gegeven op de verwerking hiervan.

Hieronder zullen wij met een korte toelichting aangeven in hoeverre wij de aandachtspunten op dit moment al verwerkt hebben in de visie (of niet), en of wij het aandachtspunt meenemen en een plek geven (al dan niet verwerken) in de *grote opdrachten* of in de selectie en uitwerking van *bouwstenen* (de meer gespecificeerde kennis en vaardigheden). Dit doen we aan de hand van die clustering.

De afbakening van het leergebied en de rol van de afzonderlijke M&M-vakken

Een groot aantal reacties heeft betrekking op de afbakening van het leergebied. In de vernieuwde versie van de conceptvisie is er een typering van het leergebied gegeven, waarmee het ontwikkelteam getracht heeft de afbakening te verbeteren. Deze typering gaat ook in op de rol van de M&M-vakken. Binnen het ontwikkelteam is uitvoerig gesproken over de waarde van het leergebied en de afzonderlijke M&M-vakken en zijn we tot consensus gekomen. Volgens het ontwikkelteam biedt ieder vak waardevolle kennis en vaardigheden die een perspectief bieden op de wereld. Het ontwikkelteam vindt het belangrijk dat leerlingen leren gebruik te maken van de inzichten van de verschillende vakken. Ieder M&M-vak (en de achterliggende wetenschappelijke discipline) heeft instrumenten om de interactie tussen de mens en zijn omgeving te begrijpen. Ieder (vak)perspectief is op zichzelf waardevol, maar complexiteit wordt pas echt zichtbaar als leerlingen vanuit meerdere perspectieven naar de wereld leren kijken. Het ontwikkelteam gaat niet over hoe scholen dit organiseren. Scholen zijn vrij om les te geven in een leergebied of in losse vakken. Niettemin is het streven van het ontwikkelteam om de inhoudelijke samenhang van de vakken te verbeteren (dit is ook een van de algemene doelen vanuit curriculum.nu)

De rol van godsdienst/levensbeschouwing in het leergebied M&M

Van verschillende kanten zijn er opmerkingen gemaakt en adviezen verstrekt wat betreft de rol van het vak godsdienst en levensbeschouwing.

Levensbeschouwing en godsdienstonderwijs maken in formele zin geen onderdeel uit van het leergebied M&M. Het is immers aan de scholen hoe invulling te geven aan levensbeschouwing en/of godsdienstonderwijs. Geestelijke stromingen en levensovertuigingen komen als onderwerpen binnen het leergebied echter wel degelijk aan de orde en zullen (naar verwachting) in de *grote opdrachten* en *bouwstenen* hun plek krijgen.

De drie doeldomeinen van onderwijs kunnen beter worden uitgewerkt, met name kwalificatie

In de vernieuwde versie is het stuk over de drie doeldomeinen van onderwijs verder uitgewerkt en dan met name het stuk over kwalificatie. Zo wordt gewezen op het belang van M&M voor vervolgopleiding, wonen en werken. We willen onze visie ook beter laten aansluiten bij de personen die in de toekomst geen plek innemen op de arbeidsmarkt. De gehanteerde terminologie (kiezen we voor 'maatschappelijke toerusting' of 'socialisatie') is een punt dat met de andere ontwikkelteams afgestemd moet worden.

De samenhang met andere leergebieden is niet geheel duidelijk en niet compleet

De samenhang met andere leergebieden is per leergebied op hoofdpunten getypeerd. Naast de aanwijzingen en adviezen die we in de consultatiefase hebben ontvangen, hebben we ook gekeken naar de andere visies om te bekijken welke onderwerpen terugslaan op ons vakgebied en we in samenhang moeten uitwerken. De lijst met aspecten van samenhang met andere leergebieden is completer, maar heeft niet de pretentie om in dit stadium uitputtend te zijn. Wellicht zal de samenhang nog verder gespecificeerd worden na het bepalen van de *grote opdrachten* (en de *bouwstenen*).

Begrippen uit het leergebied M&M moeten verhelderd worden

De vraag om de gehanteerde begrippen te verhelderen is een terecht verzoek. Er zal in afstemming met de andere leergebieden een overkoepelende begrippenlijst moeten worden geformuleerd. Voor M&M gaat het specifiek over de definitie van een begrip als (kern)concept.

Staat de leefwereld van de leerling centraal, de maatschappij of de wetenschap?

Over *de leerling centraal* en de betekenis daarvan heeft het ontwikkelteam ruim gediscussieerd. Volgens het team is het belangrijk dat leerlingen zich verwonderen. Dat betekent echter niet dat die verwondering de richting van het curriculum bepaalt; een belangrijk deel blijft aanbodgestuurd om de leerling in aanraking te laten komen met het onbekende en om hem het gereedschap (kennis en vaardigheden) mee te geven dat nodig is. Tot het aanbod behoren immers ook zaken die de leefwereld van de leerling overstijgen. Echter, dit staat aansluiting met die leefwereld niet op voorhand in de weg. Verder is er gesproken over de zorgen die vanuit het speciaal onderwijs en praktijkonderwijs zijn geuit wat betreft het rekening houden met deze specifieke groep leerlingen. Dit is een aandachtspunt dat ook speelt in de overige leergebieden.

Veel educaties en thema's zijn onbenoemd en lijken geen plek te hebben in M&M

De educaties en thema's die volgens het ontwikkelteam van belang zijn, maar in de huidige visie nog geen plek lijken te hebben zullen (al dan niet) op verschillende manieren terugkomen bij de uitwerking van de *grote opdrachten* en *bouwstenen*. Een visie overstijgt het niveau van de afzonderlijke thema's en specifieke onderwerpen. Dat laat onverlet dat de visie voor M&M die lading wel moet dekken.

Bronvermelding en onderbouwing ontbreken

Met betrekking tot het verzoek tot onderbouwing van de visie en stellingname met verwijzing naar bronnen: er zal een lijst met geraadpleegde bronnen worden toegevoegd. Overkoepelend is de afspraak gemaakt om in de visieteksten van de leergebieden niet allerlei bronverwijzingen op te nemen, mede om de visies leesbaar te houden.

Randvoorwaarden en invulling van het leergebied in de praktijk

Tot slot gaan enkele reacties over de concrete invulling van de visie in de praktijk en randvoorwaarden zoals professionalisering en de implicaties voor toetsing en examinering. De ontwikkelteams doen hierover geen uitspraken. Daarnaast is de organisatie en de wijze waarop invulling wordt gegeven aan een nieuw curriculum (het 'hoe') aan de scholen. Om die redenen zijn de opmerkingen met deze strekking niet verwerkt in de visie.

Bijlage 1 Algemene informatie consultatieproces

Consultatieproces

Het consultatieverslag beschrijft het verloop van het consultatieproces, de reacties die het heeft opgeleverd en de manier waarop deze zijn gebruikt om de conceptvisie aan te passen. Dit verslag is bedoeld om u mee te nemen in de keuzes die zijn gemaakt voor het herzien van de visie.

Inleiding Curriculum.nu

In het traject Curriculum.nu² werken de ontwikkelteams aan de basis voor herziening van kerndoelen en eindtermen voor hun leergebied. De ontwikkelteams komen in vier ontwikkelsessies bijeen. Na elke sessie delen de teams de tussenproducten met betrokkenen om de inbreng en reacties te verzamelen. De ontwikkelteams werken per leergebied aan een visie, grote opdrachten en bouwstenen van kennis en vaardigheden. Om tot deze tussenproducten te komen, beantwoorden de teams in verschillende stappen de vraag wat leerlingen zouden moeten kennen en kunnen en uiteindelijk wat er tot het curriculum zou moeten behoren. De ontwikkelteams werken aan deze producten op basis van de doelen, uitgangspunten en ontwerpprincipes, zoals beschreven in de werkopdracht.³ Het eerste tussenproduct, de visie, gaat in op de relevantie van het leergebied, de inhoud van het leergebied en de positie van het leergebied binnen het curriculum.

Aanpak consultatieproces

Het eerste tussenproduct van de ontwikkelteams, de conceptvisie, is voor een landelijke consultatie voorgelegd in de consultatieperiode van 26 maart tot 25 april 2018. De consultatie heeft verschillende doelen. Het eerste doel is het inhoudelijk verrijken van de tussenproducten. De ontwikkelteams kunnen immers niet alleen de bouwstenen formuleren. Zij hebben de deskundigheid en ervaringen van de rest van het onderwijs- en maatschappelijke veld hierin nodig. Het tweede doel is de herkenbaarheid van de eindopbrengst voor leraren te bevorderen. De ontwikkelscholen hebben hierin een belangrijke rol. Leraren zijn immers de beoogde gebruikers. Ten derde hebben veel betrokkenen een belang bij de inhoud van de eindopbrengst of spelen ze een rol in de realisatie van het uiteindelijke curriculum; het is belangrijk dat zij in deze fase al hun inbreng kunnen geven.

Bij de start van de consultatieperiode is het tussenproduct van alle ontwikkelteams met bijbehorende consultatievragen breed gedeeld met ontwikkelscholen en andere betrokkenen in het onderwijsveld. De mogelijkheid om feedback te geven, is door Curriculum.nu voorafgaand aan de start van het ontwikkelproces⁴ aangekondigd op bijeenkomsten, in verschillende nieuwsbrieven van de leden van de coördinatiegroep, de nieuwsbrief van curriculum.nu met circa 3.700 abonnees, een directe mailing naar 35.000 leraren in het primair en voortgezet onderwijs, een oproep via internet en social media, informatie in verschillende onderwijsvakbladen en mailingen direct gericht aan

² Curriculum.nu is een gezamenlijk initiatief van de Onderwijscoöperatie, PO-Raad, VO-raad, AVS, LAKS en Ouders & Onderwijs. In de uitvoering wordt inhoudelijk samengewerkt met SLO.

³ https://curriculum.nu/wp-content/uploads/2018/03/Werkopdracht-Curriculum.nu_-6.pdf

⁴ Meetup 7 februari 2018, +/- 140 aanwezigen

circa 400 betrokken partijen. Ook zijn nieuwsberichten verspreid door verschillende betrokken partijen in het onderwijs.

Schriftelijke feedback kon op verschillende manieren worden aangereikt aan de ontwikkelteams: via antwoorden op consultatievragen en door het aanbieden van producten/documenten ter inspiratie voor de ontwikkelteams. Daarnaast zijn de leraren en schoolleiders uit de ontwikkelteams uitgenodigd bij verschillende bijeenkomsten die door diverse partijen zijn georganiseerd, om daar met aanwezigen in gesprek te gaan over de tussenproducten. De organisatoren van de bijeenkomsten hebben hierna schriftelijke feedback aangeleverd via de website of feedbackformulieren.⁵

Reacties op consultatievragen

Op de website en in de feedbackformulieren zijn consultatievragen opgenomen die door het betreffende ontwikkelteam zijn opgesteld. De aard van de vragen verschilde per team, per thema en per doelgroep, zie bijlage 2.

De antwoordruimte op de website en de feedbackformulieren beperkte zich tot +/- 200 woorden en bij de invulmogelijkheid 'overige opmerkingen' was er ruimte voor 5.000 woorden.⁶ Deze beperking is nodig om alle input te kunnen verwerken door de ontwikkelteams. Betrokkenen worden hiermee uitgedaagd om hun inzichten kort, maar krachtig te formuleren. In het veld 'overig' was er meer ruimte voor inbreng die men nog mee wilde geven. De feedbackformulieren werden ingediend bij consultatie@curriculum.nu. Het feedbackformulier voor het leergebied is opgenomen in bijlage 2. De vragen op de website per leergebied waren gelijk aan een aantal vragen in het feedbackformulier van het leergebied (zie www.curriculum.nu).

Reacties van ontwikkelscholen

In de consultatiefase hebben ook de ontwikkelscholen⁷ gereageerd op de tussenproducten middels de feedbackformulieren. De ontwikkelscholen hadden de opdracht om hun inbreng te baseren op de feedback van het lerarenteam op hun school, van ouders, van leerlingen en waar mogelijk het aansluitend onderwijs en maatschappelijke organisaties rondom de school.

Producten ter inspiratie

Naast reacties via de website of feedbackformulieren waren er partijen die behoefte hadden om het ontwikkelteam producten ter inspiratie mee te geven in de vorm van losse brieven, lesmateriaal, eigen curricula, foto's, checklists etc. Zoals voorafgaand in de spelregels vermeld⁸, is niet gegarandeerd dat de ontwikkelteams deze producten door hebben genomen. De aangeleverde producten zijn ter inspiratie met de ontwikkelteams gedeeld via een digitale samenwerkingsruimte.

Analyse van feedback

De reacties die zijn binnengekomen via de website en de feedbackformulieren zijn verzameld, verwerkt en geanalyseerd in analysetabellen in de periode tussen 25 april en 16 mei 2018. In de analysetabel zijn alle (achtergrond)gegevens van de indieners

⁵ Spelregel 2 www.curriculum.nu

⁶ Spelregel 3 www.curriculum.nu

⁷ Bent u benieuwd naar de ontwikkelscholen? Kijk dan op www.curriculum.nu/ontwikkelscholen

⁸ Spelregel 2 www.curriculum.nu

opgenomen, zoals de indieners die zelf hebben aangeleverd. Dit zijn gegevens zoals naam van de organisatie en het aantal leden dat zij in de feedback vertegenwoordigen. De reacties zijn door enkele leden van het ontwikkelteam geclusterd rondom gemeenschappelijke thema's of antwoordrichtingen, die voortkwamen uit de ingediende antwoorden. Deze antwoordcategorieën hielpen bij het voeren van het gesprek binnen het ontwikkelteam. Vervolgens hebben alle leden van het ontwikkelteam de mogelijkheid gehad om alle ingediende reacties te lezen aan de hand van deze clustering, en per antwoord hun waardering aan te brengen. Zij deden dit door met een score aan te geven in hoeverre de (strekking van) de input in hun ogen tot herziening van de visie moest leiden, of dat het op een andere wijze kon worden benut (bijvoorbeeld bij het opstellen van de grote opdrachten). De waarderingsscore werd steeds voorzien van een argumentatie. De waarderingen per ontwikkelteamlid zijn samengevoegd tot een teamoverzicht per leergebied.

Op basis van het teamoverzicht hebben leden van het ontwikkelteam vastgesteld welke aandachtspunten worden (i) verwerkt in de visie, (ii) niet verwerkt in de visie, (iii) besprekpunten tijdens de 2^e ontwikkelsessie voor het herzien van de visie, (iv) meegenomen naar de grote opdrachten (2^e ontwikkelsessie) of (v) meegenomen naar de kennis en vaardigheden (3^e en 4^e ontwikkelsessie).

De rapportage in dit consultatieverslag voor het herzien van de conceptvisie en de overwegingen daarbij gaat in op o.a. de relevantie van het leergebied, de inhoud van het leergebied en de positie van het leergebied binnen het curriculum.

Kwantitatieve gegevens consultatie

De ontwikkelteams ontvingen in totaal 781 reacties naar aanleiding van de consultatieperiode. Tabel 1 presenteert de kwantitatieve gegevens van het aantal reacties per leergebied.

Nederlands		Rekenen/wiskunde		Engels/MVT	
aantal reacties	83	aantal reacties	64	aantal reacties	84
Burgerschap		Digitale geletterdheid		Bewegen en Sport	
aantal reacties	135	aantal reacties	77	aantal reacties	47
Kunst en Cultuur		Mens en Maatschappij		Mens en Natuur	
aantal reacties	100	aantal reacties	78	aantal reacties	113

Tabel 1. Kwantitatieve gegevens aantal reacties per leergebied (781)

Bijlage 2 Feedbackformulier Mens en Maatschappij

Ontwikkelteam Mens en Maatschappij heeft consultatievragen opgesteld om feedback op te halen. Deze consultatievragen zijn opgenomen in het feedbackformulier:

Algemene vragen

1. Wordt met deze conceptvisie M&M een voldoende eerste aanzet gegeven om tegemoet te komen aan de doelen en uitgangspunten van Curriculum.nu?
Het betreft met name: toekomstgericht onderwijs; de leerling centraal; balans in de drie hoofddoelen van onderwijs; bevordering van de samenhang en het verbeteren van een doorlopende leerlijn.
2. In hoeverre herkennen (po, vo en so) scholen zich in deze conceptvisie?
Als ze zich er niet volledig in herkennen: Wat moet er gebeuren willen zij zich er alsnog in herkennen?
3. Kunnen zowel scholen die opteren voor een leergebied M&M als scholen die opteren voor afzonderlijke M&M-vakken voldoende uit de voeten met de richting die aangegeven wordt? Als ze er niet voldoende mee uit de voeten kunnen: Wat moet er gebeuren willen zij er alsnog mee uit de voeten kunnen?
4. In hoeverre worden de eerste ideeën over samenhang (binnen M&M en tussen M&M en andere leergebieden en vakken) onderschreven? Als de eerste ideeën niet of niet geheel worden onderschreven: Wat moet er gebeuren om die ideeën alsnog te kunnen onderschrijven?
5. Zijn in de conceptvisie voldoende waarborgen ingebouwd om eventuele overladenheid binnen M&M te voorkomen? Als dat niet of in onvoldoende mate het geval is: Wat moet er gebeuren om de gewenste waarborg alsnog te bewerkstelligen?

Overig: Heeft u overige opmerkingen?

Bijlage 3 Binnengekomen reacties M&M

Er zijn veel reacties ontvangen, onder andere van leerlingen, ouders, ontwikkelscholen, lerarenorganisaties (zoals vakverenigingen), vervolgonderwijs, lerarenopleidingen, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven. Bent u benieuwd naar de binnengekomen reacties? Deze kunt u vinden op www.curriculum.nu/actueel/feedback-mens-maatschappij.